

HALK KÜLTÜRÜNDE GÖÇ
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ

28-29-30 Mayıs 2010

BALIKESİR

ISBN: 978-975-9049-09-6

©Balıkesir Üniversitesi

Motif Vakfı Yayınları No:12

Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri

Editör

Prof. Dr. Ali DUYMAZ

Redaksiyon

Prof. Dr. Mehmet AÇA

Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

Kapak Tasarımı

Yrd. Doç. Dr. Nuray GÜMÜŞTEKİN

Sayfa Tasarımı ve Düzeni

Öğr. Gör. Barış AKSU

İstanbul 2012

Yayımlanan bildirilerin dil, imla ve ilmi sorumluluğu yazarlarına aittir.

GÖÇ İLÂHİLERİ'NİN BAĞLAM, İÇERİK ve İŞLEV ÖZELLİKLERİ <Bulgaristan Türk Göçleri Bağlamında>

Context, Content and Functions of Verse Narratives of Migration (In the Context of Turkish Migrations from Bulgaria)

Zehra KADERLİ*

ÖZET:

Bu bildiride Bulgaristan Türk Göçleri ve sözel yaratıcılığı bağlamında göç ilâhileri ele alınmaktadır. Bildiride, göç olaylarının anlatıldığı manzum sözlü ürünler olarak göç ilâhilerinin Bulgaristan-Türk sözel kültürü içindeki ortaya çıkış şartları, icrâ bağlamları, içerik özellikleri ve gördükleri işlevler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Türk Göçleri, Bulgaristan Türk Göçleri, Bulgaristan Türk Sözel Kültürü, Göç Anlatıları, Göç İlâhileri.

ABSTRACT:

In this paper, verse narratives of migration called "göç ilâhileri" have been examined in the context of Turkish Migrations from Bulgaria to Turkey and oral cultural creativity. In general frame, this paper analyzes and evaluates the emergence conditions, the performance contexts, the thematic and functional features of the verse narratives of migration in Turkish oral culture living in Bulgaria.

Key Words: Turkish Migrations from Balkans, Turkish Migrations from Bulgaria, Turkish Oral Culture in Bulgaria, Narratives of Migration, Verse Narratives of Migration.

Bulgaristan Türkleri'nin azınlık ve muhacir toplum haline getirilmeleri ve âdeta, bu kavramlarla özdeşleştirilmeleri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ardından yaşanan tarihsel gelişmelerin bir sonucudur. Tarihe, "93 Harbi ve Muhacerâtı" diye geçen bu süreç, yüzyıllardan beri Balkanlarda yaşamakta olan Türklerin insanlık dışı zulümlere ve kıyımlara uğratılarak, yığınlar hâlinde, ata topraklarından sökülmelemlerini başlatan süreçtir. Osmanlı için Rumeli topraklarını kaybetmek anlamına gelen bu gelişmeler, Bulgaristan Türkleri için yalnızca topraklarını değil; canlarını, geçmişlerini ve yaşantılarını kaybetmek anlamını taşımaktadır.¹

Göç ve Türkiye'ye göç etme olgusu, yaklaşık 130 yıldan beridir Bulgaristan Türkleri'nin yaşantısını belirleyen temel bir gerçeklik olmuştur. Bulgaristan Türkleri'nin

* Dr. , Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Ankara/ Türkiye, zkaderli@hacettepe.edu.tr

¹ Osmanlı'nın Balkanlar üzerindeki hâkimiyetini sonlandıran ve Rumeli Türkleri'nin IV. asırdan beri meskûn oldukları yurtlarından sökülerek kitleler halinde Türkiye'ye göçünü başlatan tarihsel olayların nedenleri, süreçleri ve sonuçları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: (Şimşir 1968, 1970, 1986; Alp 1990; İpek 1994; Halaçoğlu 1994; McCarthy 1998).

azınlık bir toplum haline getirilmelerinden günümüze gelen süreçte Bulgar Devleti'nin içinde bulunduğu farklı politik ve sosyo-ekonomik şartlar zamanla Bulgaristan Türkleri'nin de yaşantısında köklü değişimler yaratmıştır. Ancak bütün bu değişimlere rağmen Türklerin azınlık olarak gördükleri Bulgar baskısı ve zulmü ve de bu baskı sonucunda çaresizce arzulanmak zorunda kalınmış olan Türkiye'ye göç etme gerçeği hiçbir dönemde değişmemiştir. Bulgar baskısı ve aralıklarla devam eden göç hareketleri, Bulgaristan Türkleri'ni zamanla göç edenler ve göç etmeyi bekleyenlerden oluşan mevcut ve potansiyel bir göçmen toplumu haline getirmiştir. Bu bağlamda göç, yalnızca göç edenlerin yaşantısını derinden etkileyen bir gerçeklik değil; göç edenlerin arkalarında bıraktıkları ve göç etmelerine izin verilmeyen; ancak, zihinsel, duygusal ve davranışsal olarak göç olasılığına göre yaşayan insanların dramatik gerçekliği'dir.²

İlk göç olaylarını yaşamış olan nesiller açısından göçün onların mevcut yaşantıları içinde ortaya çıkan sıra dışı ve yalnızca onlarla sınırlı bir olay olarak algılandığını söylemek mümkündür; ancak, daha sonraki nesiller açısından göç, yalnızca son birkaç neslin yaşadığı olağandışı bir olay olarak algılanmanın ötesine geçerek, âdetâ önceden belirlenmiş bir geçmişin kaçınılmaz yazgısı olarak görülmeye başlanmıştır. Bulgaristan Türkleri açısından göç, kabullenilmiş ve mutlaka yaşamak zorunda oldukları bir gerçek halini almıştır. Bu durum zamanla, Bulgaristan Türkleri'nin geçmişlerini, mevcut yaşantılarını ve geleceklerini bu gerçeklik çerçevesinde algılamalarına ve yönlendirmelerine neden olmuştur.³ Zamanla kronikleşen bu göçmenlik algısı ve yaşantısı, Bulgaristan Türkleri'nin sözlü kültürünü de etkileyerek şekillendirmiştir.

Her sözlü kültür, kendi toplumunun kendine özgü sosyo-kültürel yapısı içinde ve bu yapının gösterdiği özelliklere bağlı olarak şekillenir. Bu yapı aynı zamanda sözlü ya da sözsüz bütün dışavurumların içeriğini, anlamını, biçimini ve işlevini belirler. Bir toplumun

² Bağımsız bir Bulgar Devleti'nin kurulmasından sonra azınlık bir toplum haline gelen Bulgaristan Türkleri'nin sosyo-ekonomik ve kültürel hakları, sıra ile iktidarı ele geçiren (Çiftçi Partisi, Faşist Yönetim, Birinci ve İkinci Sosyalist Yönetim) yönetimlere ve bu yönetimlerin mevcut çıkarları ve ideolojilerine bağlı olarak yeniden tanımlanmıştır. Faşist Bulgar idaresi dışındaki yönetimler, önce iktidara gelebilmek ve ardından hedefledikleri siyasi sistemleri hayata geçirebilmek için Türklerin azınlık haklarını gözetme sözü vermişler; ancak kısa bir süre sonra Türklere tanınan hak ve imkânların gelecekte potansiyel bir tehlike oluşturacağına farkına vararak Türkleri kıyımaya uğratma, göçe zorlama ve asimile etme politikalarına geri dönmüşlerdir. Bu bağlamda göç, Türkler için hayatta kalmak ve en önemlisi etnik ve dinî kimliklerini yitirmeden hayatta kalmak için tutundukları ve çaresizce arzuladıkları tek yoldur. Farklı yönetimlerin tarihsel süreçte Bulgaristan Türkleri üzerinde ne gibi baskı ve asimilasyon yöntemleri kullandıkları ve bütün bunların Türkler üzerinde ne gibi etkiler yarattığı ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: (Şimşir 1986; Toğrol 1989; Şerefli 2002; Memişoğlu 1989; Korkud 1986; Konukman 1990; Kesioğlu 1985).

³ Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçlerin aralıklarla devam etmesi ve en önemlisi Türklerin göç etmesini zorunlu hale getiren Bulgar baskısı ve zulmünün artarak yoğunlaşması, Türklerde Bulgaristan'daki yaşamlarının geçici olduğu ve zamanı tam olarak bilinmese de bir gün mutlaka göç edecekleri yönünde bir algı ve inancın oluşmasına neden olmuştur. Göçün kaderlerinin bir parçası olduğuna inanan Türkler, potansiyel göçmenler olarak yaşam tarzlarını göç olasılığına göre düzenlemeye başlamışlardır. Türkler mevcut ihtiyaçlarını ve arzularını göç sonrasına ertelemişler ve ellerindeki her türlü imkanı göç sırasında kullanmak ya da Bulgarlar tarafından çıkarılacak engellerin üstesinden gelmek için boşa sarf etmeyerek ellerinde tutmuşlardır. Türklerin yaşantılarını göç olasılığına göre nasıl düzenledikleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Kaderli 2008).

sözel yaratıcılığı, yaşantısını çevreleyen sosyo-politik, ekonomik ve kültürel şartlar ve bu şartlar içinde geçerli olan iletişim biçimleri ve araçlarına paralel bir tür, içerik, yapı, icrâ, anlam ve işlev eğilimi gösterir. Bu teorik çerçeve Bulgaristan Türklerinin sözel yaratıcılığının ve bu yaratıcılığın eşsiz sözlü ürünleri olarak "göç ilâhileri"nin bağlamsal ve işlevsel bir yaklaşımla ele alınarak değerlendirilmesi bakımından son derece önemlidir.

Göç ilâhileri, her şeyden önce, göçün, bir asrı aşkın bir süredir yalnızca Türkiye'ye göç etmiş Bulgaristan Türkleri'nin değil; aynı zamanda, yaşanan her göç olayından sonra Bulgaristan'da kalmak zorunda olarak, göç ve yakınlarına kavuşma umutlarını bir sonraki göçlere bağlayan Türklerin de yaşamlarını derinden etkileyen oldukça travmatik bir deneyim olduğunu açıkça ortaya koyan sözlü ürünlerdir. Bu ürünler, adlandırılma biçimlerinden dolayı, daha çok göç deneyimini yaşamış olan göçmenlerin, yeni yerleşim yerlerine ulaşmalarından sonra, göç öncesi, sırası ve sonrasında yaşadıkları deneyimleri anlattıkları sözlü ürünler gibi görünseler de, bugüne kadar derlenmiş olan malzemenin niteliğinden hareketle, göç ilâhilerinin daha çok geride kalmış olan Türkler tarafından yaratıldıklarını söylemek mümkündür.⁴

Bulgaristan Türk sözel kültürü içinde göç ilâhileri, 1878 ve sonrasında meydana gelen göç olayları sırasında Türklerin maruz kaldıkları zulümlere ve göç sürecinde yaşadıkları çilelere şahit olan Türkler tarafından, yaşanmış kişisel ve kolektif göç deneyimlerini, bu deneyimlerin içeriğine paralel oldukça hüznü bir ezgi eşliğinde anlatmaya başlamalarıyla ortaya çıkan ürünlerdir. Göç ilâhileri, bir göç olayının öncesi, sırası ve sonrasında neler yaşandığını ve bütün bunların insanlar üzerinde ne gibi etkiler yarattığını anlatma gayesi taşırlar. Bu nedenle ilâhi metinleri, işledikleri göç olaylarına bağlı olarak daha uzun ya da daha kısa bir yapıya sahiptir. Bu ürünlerin yaratılması, icrâ edilmesi ve dinlenmesi sürecinde temel yoğunluk, içerik ve anlatılan göç olayı üzerindedir. Dolayısıyla, ilâhilerin icrâsına eşlik eden ezgi ve söyleyiş şekli hüznü ve âdeta ağlamayı harekete geçiren bir niteliğe sahip olmasının dışında, önemli değildir. Yaratıcı ya da icracı kompozite ettiği metnin ritmine ve ses özelliklerine uygun bir ezgi eşliğinde ilâhisini söyler.

Bulgaristan Türk sözel yaratıcılığı içinde ilâhi, hem dinî konuların işlendiği ve hem de göç gibi, toplumu derinden etkileyen sıra dışı, olumsuz olayların ezgi eşliğinde anlatıldığı manzum ürünleri ifade etmek için kullanılan kapsayıcı bir terimdir. Göç gibi olumsuz ve sıra dışı olayların anlatıldığı ürünlere ilâhi adı verilmesi, söz konusu toplumun bu tür olayları algılama ve anlamlandırma biçimi ile ilgilidir. Zamanla göçü âdeta kaderlerinin bir parçası ve ilâhi bir sınanma biçimi olarak anlamlandırmaya başlayan Bulgaristan Türkleri için ilâhiler, hem Tanrı'ya yakarış ve ondan yardım dileme ve hem de

⁴ Bu çalışmanın konusunu ve malzemesini oluşturan göç ilâhileri ile ilgili yapmış olduğum tespitler, bir Bulgaristan Türkü olarak yaşadığım süreçte büyüklerimden duyduğum ilâhi metinlerine ve farklı zamanlarda hem Bulgaristan'da ve hem de Türkiye'de yaşamakta olan Bulgaristan Türkleri arasında yapmış olduğum saha çalışmaları sırasında elde ettiğim bilgilere ve derlediğim metinlere dayanmaktadır. Göç ilâhileri yalnızca Bulgaristan Türkleri'nin değil; Balkanlardan Türkiye'ye göç eden diğer Türk topluluklarının da sözlü kültürünü oluşturan metinlerdir. Bu bildirinin sınırları çerçevesinde göç ilâhilerinin Bulgaristan Türk sözel kültürü içinde ortaya çıkış süreçleri ve işlevleri üzerinde durulmuştur. Balkan Türk sözel kültürü bağlamında göç ilâhilerinin içerik, anlam, yapı ve işlev özellikleri ile ilgili daha kapsamlı bir çalışma üzerinde çalışmalarım devam etmektedir.

yaşadıklarını kader inancı içinde normalleştirme aracıdır. Göç olaylarının ilâhi formunda anlatılma eğilimi, daha çok Bulgaristan Türkleri arasında dinî konuların işlendiği ilâhi söyleme geleneğinin varlığı ile ilgilidir. Göç ilâhilerinin özellikle başlangıç kısımlarında görülen “Besmeleyle başlayalım söze” ve “Gam için yaratmış bizi Yaradan” gibi ifadeler, ilâhi metinlerinde geçen söz kalıplarından yararlanılarak göç ilâhilerinin kompoze edildiğini göstermektedir.

Göç ilâhilerinin yaratıcıları ve icrâ bağlamları Kuzeydoğu-Deliorman ve Güneydoğu Bulgaristan bölgelerinde yaşayan Türkler arasında kısmen farklılık göstermektedir. Deliorman bölgesinde göç ilâhilerini yaratan ve söyleyen kişiler çoğunlukla kadınlardır. Bu bölgede yaratıcılar ve icrâ bağlamları arasında yakın bir ilişki vardır. Göç ilâhileri çoğunlukla, bölgede pek çok olay sonrasında ve yalnızca kadınların katılımıyla yapılan Mevlid Törenleri sırasında söylenirler ve bu ortamlarda ilâhiler sıradan kişiler tarafından değil, dini bütün- yerel söyleyiş içinde “namazında niyazında” kadınlar tarafından icrâ edilirler. Sıradan insanların ilâhi yaratması ya da söylemesi, dinleyici kitlesi açısından kabul edilir değildir.⁵ Güneydoğu Bulgaristan bölgesinde ise, Mevlid Törenlerinin yalnızca erkekler tarafından yapılıyor olmasına bağlı olarak göç ilâhileri erkekler tarafından icrâ edilmişlerdir.

Bulgar Devleti’nin Türkler üzerindeki baskısını yoğunlaştırmasından ve etnik törenlerle birlikte Mevlid gibi dinî törenlerin icrâsını yasaklamasından sonra göç ilâhileri, kısmen zorunlu olarak ve kısmen de Türklerin içinde bulundukları duygu durumu nedeniyle, gizlice bir araya geldikleri ortamlarda söylenmeye başlanmıştır. Bu süreçte, yerel bağlamı içinde ilâhici olmayan sıradan kişiler de duygusal bir motivasyonun etkisiyle göç ilâhileri söylemişlerdir.⁶

Bulgaristan Türk sözel kültürü içinde göç deneyimlerinin anlatıldığı sözlü ürünler göç ilâhileri ile sınırlı değildir. Toplu ya da kişisel göç deneyimlerinin mensur olarak anlatıldığı göç hikâyeleri ya da anlatıları da Bulgaristan Türklerinin anlatı repertuarı içinde özel bir yere sahiptir.⁷ Ancak, manzum göç ilâhileri, yaratıldıkları ve icrâ edildikleri bağlamlarda gördükleri işlevler açısından daha özel bir yere sahiptirler.

Göç ilâhileri, sözlü iletişimin yaygın olduğu, telefon, radyo ve televizyon gibi haberleşme araçlarının yaygın olmadığı ve dolayısıyla insanlar arası iletişimin söze ve sese dayalı olduğu bir ortamda birbirinden farklı köylerde, kasabalarda ve yörelerde yaşayan Türklerin deneyimledikleri ve şahit oldukları olayları haber verme işlevi görmüşlerdir. Derleme yaptığımız kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre, diğer köylerde ya da yörelerde ne gibi olayların yaşandığı, bu olayların ardından yaratılan ilâhi metinlerinin dilden dile aktarılması ve yayılması sayesinde öğrenilmiştir. Göç ilâhileri, ezgili söyleyiş biçimleri ve şiirsel özellikleri sayesinde mensur göç anlatılarından daha kolay akılda tutularak yayılmışlardır. Bu durum, Bulgaristan’ın farklı yörelerinden

⁵ Deliorman Türk sözel kültürü bağlamında Mevlid Töreni’nin icrâsı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: (Kaderli 2001); kadınlara özgü ortamlarda göç, ölüm ve ayrılık gibi olaylarla anlatan ilâhilerin icrâ biçimleri ve icracı özellikleri için bkz: (Kaderli 2006).

⁶ Göç ilâhilerinin söz konusu süreçteki icrâ biçimi ve işlevleri ile ilgili tespitim, bu süreci yaşamış bir Bulgaristan Türkü olarak sahip olduğum deneyimlere ve gözlemlere dayanmaktadır.

⁷ Bulgaristan Türk göçleri bağlamında göç anlatıları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Kaderli 2008).

derlenmiş ilâhi metinlerinde karşımıza çıkan ortak ifade biçimi ve söz kalıplarının varlığını açıklamaktadır.

Bulgaristan Türkleri arasında okuma yazma oranının artması ve zamanla telefon, radyo ve televizyon gibi iletişim araçlarının yaygınlaşması ile Türkler hem bu süreçten sonra yaşanan güncel gelişmeler ve en önemlisi göç olayları hakkında eş zamanlı bilgi edinme imkânına kavuşmuşlardır. İletişim biçimleri ve araçlarında meydana gelen bu değişimler, göç hareketlerinin devam etmesine rağmen, özellikle 1960'lardan sonra yaşanan göç olaylarını anlatan ilâhi metinlerinin sayıca neden az olduklarını açıklamaktadır. Yeni ilâhilerin ortaya çıkmamasına rağmen, önceki dönemlerde yaşanmış göç olaylarını anlatan ilâhiler, 1960'lardan sonra da Bulgaristan Türkleri arasında icrâ edilmeye devam edilmiştir. Bu süreçten sonra ilâhiler Türkleri'nin yaşantısı içinde daha sembolik bir anlama ve işleve sahip olmuşlardır.

Özellikle sosyalist sistemin hemen her boyutta uygulamaya geçmesinden sonra Türklerin çalışma düzenleri, zamanları ve biçimleri değişmiş ve bununla birlikte Türklerin geçmişteki ekonomik faaliyet ve düzenlerine bağlı olarak şekillenmiş olan sosyal ve kültürel yaşantılarında da değişimler meydana gelmiştir. Bu çerçevede geleneksel tören ve ritüellerin icrâ zamanları değişmiş ve zamanla etnik ve dinî törenlerin yapılması yasaklanmıştır. Önceleri sosyalist idealleri benimsetmek uğruna geleneksel Türk müziğinin icrâ edilmesine, çeşitli ortamlarda ve radyo yayınlarında türküler söylemesine ve de en önemlisi Türkçenin konuşulmasına izin verilirken zamanla hepsi yasaklanmıştır. Özellikle, 1970'lerden sonra dayanılmaz boyutlara ulaşan Bulgar baskısı ve asimilasyon sürecinde adlarından, dillerinden, inançlarından ve kültürlerinden mahrum bırakılan Türkler, akşamları ve son derece büyük bir gizlilik içinde birbirlerinin evlerinde toplanarak, günlük yaşantıları içinde konuşma ve dinleme imkanı bulamadıkları Türkçeyi dinlemek ve içinde bulundukları şartlara direniş göstermek için kollektif bir motivasyon elde etmek ve bastırdıkları duyguları dışavurabilmek amacıyla göç ilâhileri söyleyip dinlemişlerdir. Bu ortamlarda ilâhiler Türklere duygularını dışavurma ve rahatlatma imkânı vermiş; ancak geçmişte yaşanmış acı deneyimlerin anlatıldığı içeriklerinin etkisiyle de, Türklere, içinde bulundukları şartların geçmişten günümüze hiç değişmediğini hatırlatarak onların durumları ile ilgili hassasiyetlerinin daha da artmasına neden olmuşlardır. Diğer bir deyişle göç ilâhileri, Türklere hem duygularını dışavurma imkânı ve hem de yaşadıkları olumsuz olaylara karşı dayanma gücü vermiştir; ancak, bütün bunların yanında yaşanan olayları son derece etkili bir şekilde anlatmalarından dolayı, Türklerin Bulgaristan'da kalma isteklerini azaltarak göç etme arzularını daha çok güdülemiştir. Türkiye'ye 1989 yılında göç eden ve kısa bir süre sonra tekrar Bulgaristan'a geri dönmüş olan bir kaynak kişi ile yaptığımız bir derleme sırasında, kaynak kişinin göç ilâhilerinin etkisi ile ilgili olarak aktarmış olduğu şu örnek son derece dikkat çekicidir: "Müsebiye (söz konusu kişi, kaynak kişinin yaşadığı yörede herkes tarafından bilinen bir ilâhici'dir) çok kadın(güzel) söyler macur(muhacir) ilâhisini. Öyle demiş Ahmet, 'Müsebiye yaptı bu işi, söylemeseydi o ilâhiyi gelmeyecektim Türkiye'ye', demiş. Türkiye'ye gittik ya be canım, Ahmet de orada barınamamış da öyle dermiş, o ilâhiyi söylemeseydi kalkıp gitmeyecektik biz demiş. O kadar yanık söylüyor" (Kaderli 2008).

Sonuç olarak, göç ilâhileri, içerdikleri tarihsel bilginin yanında, icrâ edildiklerinde anlatan ve dinleyen üzerinde yarattıkları etki ve gördükleri işlevler bakımından Bulgaristan Türklerinin yaşantısı içinde her zaman özel bir yere sahip olmuşlardır.

Günümüzde ise göç ilâhileri, farklı dönemlerde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiş Bulgaristan Türklerinin göçmen folklorunun ve onun en önemli parçasını oluşturan kolektif belleğin sözlü ürünleridir. Bu bağlamda artık göç ilâhileri, görülen baskılar karşısında Tanrı'ya yakarma yolu ya da bu baskılar karşısında hissedilen duyguların dışavurulma biçimi olmaktan ziyade, göçmenlerin inşa ettikleri göçmen kimliklerini anlamlı ve zorluklarla dolu bir geçmiş bilgisiyle desteklemek, devam ettirmek ve yeni nesillere benimsetmek amacıyla araç ve delil olarak kullandıkları simgesel metinlerdir.

KAYNAKÇA

- ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara, Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990.
- İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri 1877-1890*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- KADERLİ, Zehra, *Deliorman(Bulgaristan) Türk Sözel Kültüründe Geçiş Törenleri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- KADERLİ, Zehra, "Deliorman Türk Sözel Kültüründe Müzik Geleneği", *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, 11 Bahar, 2006: 118-148.
- KADERLİ, Zehra, *Bulgaristan Göçleri Bağlamında Türk Kadınlarının Göç Anlatıları*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- KESKİOĞLU, Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- KONUKMAN, Ercüment, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, Haz: Kutlay Doğan, Ankara, 1990.
- KORKUD, Refik, *Bulgar Yönetimi ve Tarihi Yalan*, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı, 1986.
- MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, Çev: Bilge Umar, 1998: İnkılâp Kitabevi Yayınları.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış*, Ankara: Devran Matbaası, 1989.
- ŞERELİ, Ahmet Şerif, *Bulgaristan'daki Türkler (1879-1989)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- ŞİMŞİR, Bilal N. , *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler Cilt I: Doksanüç Muhaceratı 1877-1878*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1968.
- ŞİMŞİR, Bilal N. , *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler Cilt II: Bir Geçiş Yılı 1879*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1970.
- ŞİMŞİR, Bilal N. , *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- TOĞROL, Beğlan, *112 Yıllık Göç (1878-1989): 1989 Yazındaki Üç Aylık Göç'ün Tarihi Perspektif İçinde Psikolojik İncelemesi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1989.